

Critique of two books: *A selection of literary texts in the second Abbasid period* and *The select works of poetry and prose of the Abbasid era(II)*

Sayyed Reza Mirahmadi *

Abstract

Books written on one subject sometimes raise the question of what is the next benefit of having one? Did the defect or defect of the second author lead him to write a new work, or even beyond that, despite the large number of works in selected texts, which are sometimes accompanied by descriptions and analysis, what is the benefit? The two books reviewed were written in one year, and each was compiled with a specific motivation or sense of need. If the two works were on the same level and with the same approach, the balance would be more precise and a little more difficult, but of these two works, Mr. Ameri's book is a textbook for this subject and the other is in line with the books of The organization for researching and composing university textbooks in the haumanities (SAMT) He intends to publish these books and the author intends to complete his history book. Also, due to the different nature of the two works of evaluation and accurate comparison between the two books, it may seem unacceptable and unreasonable. One of the most important results of this research is that there are many problems in form and content in both books that should not be in educational books and the selection of poems in the Ameri's book is more based on Bachelor's students reality and in the selected book is more complete and varied and used.

Keywords: Book criticism; The choices of literary texts; Appearance; Form; Weaknesses and Strengths.

---

* Assistance Professor of Arabic Language and Literature, University of Semnan, Semnan, Iran, mirahmadi@semnan.ac.ir.

Date received: 2020-09-05, Date of acceptance: 2021-12-27

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی دو کتاب مختارات من النصوص الأدبية فی العصر العباسی

الثانی و المنتخب من نظم العصر العباسی و نثره (۲)

سیدرضا میراحمدی*

چکیده

کتاب‌هایی که در یک موضوع نگاشته می‌شود گاهی این سؤال را در پی دارد که با وجود بودن یکی، فایده بعدی چیست؟ آیا نقص یا خللی نویسنده دوم را بر آن داشته که دست به نگارش جدیدی بزند یا حتی فراتر از آن با وجود بودن تألیفات فراوانی در متون منتخب، که گاهی با شرح و تحلیل همراه است، چه سودی به بار می‌آورد؟ دو کتاب موردنقد در یک سال نگاشته شده و هر کدام با انگیزه‌ای خاص یا احساس نیازی گردآوری شده است. اگر دو تألیف در یک سطح و با رویکرد واحدی بود امر موازنه دقیق‌تر و قدری سخت‌تر می‌شد، اما از این دو تألیف مختارات عامری درس‌نامه‌ای برای این ماده درسی به‌شمار می‌آید و دیگری در راستای کتاب‌های سازمان سمت است که بیشتر جنبه آموزشی دارد و معیارهای خاصی نیز برای چاپ این کتاب‌ها دارد. نویسنده قصد خود را تکمیل کتاب تاریخ خود دانسته است. به سبب شکل دو اثر و شیوه پرداختن به متون این دوره، مقایسه دقیق بین دو کتاب کمی دشوار به نظر می‌رسد. از مهم‌ترین نتایج حاصل از این تحقیق آنکه اشکالات تقریباً فراوان شکلی و محتوایی در هر دو کتاب وجود دارد که نباید در کتاب‌های آموزشی وجود داشته باشد. گزینش سروده‌ها در کتاب مختارات بیشتر بر اساس واقعیت دانشجویی کارشناسی است و کاملاً یک درس‌نامه به‌شمار می‌آید، اما متون در کتاب المنتخب کامل‌تر و متنوع‌تر است.

کلیدواژگان: نقد کتاب، کتاب المنتخب، کتاب مختارات، شکل، محتوا، نقاط ضعف و قوت.

* استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه سمنان، سمنان، ایران، rmirahmadi@semnan.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۷

۱. مقدمه

با توجه به حساسیت تألیف کتاب در حوزه‌های مختلف علوم و به‌ویژه حوزه علوم انسانی و نیز موضوعات ادبی، نقد آن‌ها هم غالباً با دشواری همراه است و شاید گاهی از دایره انصاف خارج شود، اما راه انتقاد سازنده همیشه باز است و گریزی از آن نیست. شاید تمرکز بر عیب و نقص‌های آشکار چه از لحاظ شکلی و چه از لحاظ محتوایی، آن هم بر اساس قواعد و هنجارهای مربوط و گاهی با تکیه بر ذوق امری مورد خوش‌آمد نویسنده در جهت پخته‌تر شدن کار و مقبول همگان شدن برای عدم تکرار آن‌هاست.

در کارهایی از شاخه موازنه و مقارنه شاید امر کمی سخت‌تر باشد، چون در انتها مجبور به صدور حکم به برتری یکی و فرودانستن دیگری می‌شویم. ضمن اینکه در مورد دو کتاب حاضر باید گفت که موازنه دقیق بین آن‌ها، به سبب اینکه یکی کاملاً از *المجانی الحدیثه* أفرام البستانی گرفته شده است و دیگری غالباً از دیوان‌ها، کمی دور به نظر می‌رسد و گویا مجبوریم هر کدام را جداگانه وارسیم و هر جا مشترکی بین آن دو بود، به مقایسه دست بزنیم. از آنجا که دو کتاب مورد نقد درباره متون ادبی یکی از مهم‌ترین ادوار ادبی است، پس در انتخاب متون و در نقد آن باید دقت فراتر و افزون‌تری به خرج داد. لذا، با توجه به موضوع آن، که انتخاب متون است، بیشتر شیوه پرداخت نویسندگان مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و خود متون و پدیدآورندگان مورد توجه نیستند و از عهده نویسنده این سطور نیز بر نمی‌آید.

۱-۱. پیشینه تحقیق

در مورد پیشینه این موضوع می‌توان کتاب‌های فراوانی را از این دست نام برد. البته برخی از این کتاب‌ها به سبب پردازش انتقادی به متون منتخب و فرض مخاطبان خاص با سطحی بالاتر، از سطح دو کتاب مورد مقایسه خیلی فراترند، اما تقریباً از همین سنخ به‌شمار می‌روند؛ و برخی دیگر صرف انتخاب متونی از مهم‌ترین شعرا و نثرنویسان این دوره است. در ادامه به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود. کتاب *دراسات فی النص الشعری*، عبده بدوی؛ *الشعراء المحدثون فی العصر العباسی*، درویش العربی؛ *المنتخب من أدب العرب*، أحمد الإسکندری؛ *المفید فی الأدب العربی*، مفید قمیحه؛ *الشعر والشعراء فی العصر العباسی*، مصطفى الشکعة؛ *الرائد فی الأدب العربی*، إنعام الجندی؛ *الرائد*، نعیم الحمصی؛ *المجانی الحدیثه عن مجانی الأب شیخو*، فؤاد

بررسی دو کتاب مختارات من النصوص الأدبية فی العصر العباسی الثانی و المنتخب من... ۲۱۷

أفرام البستانی؛ مختارات، أحمد تیمور، طرائف من روائع الأدب العربی، روائع من الأدب العربی، صلاح الدین الهواری؛ و... نیز دو مقاله از نویسنده این سطرها در نقد دو کتاب در زمینه شعر این دوره نوشته شده است و هر دو در پژوهشگاه علوم انسانی چاپ و پذیرش شده است: نقد کتاب الشعراء المحدثون، درویش عربی، و نقد کتاب الشعر والشعراء فی العصر العباسی، مصطفی شکعه.

۲-۱. سؤالات و روش تحقیق

شاید برای دست یافتن به نتایج روشن بتوان سؤال‌های پژوهش را چنین مطرح کرد:

۱. توفیق نویسندگان در انتخاب متون بر اساس هدف آموزشی چگونه برآورد می‌شود؟
۲. اضافات و شرح‌های دو نویسنده علاوه بر انتخاب، چه مقدار سودمند است؟
۳. کدام یک از دو کتاب چه در زمینه شکل و چه در محتوا توفیق بیشتری داشته است و از دقت فزون‌تری برخوردار است؟

در این جستار به شیوه توصیف و تحلیل و مقارنه، ابتدا به نکویی‌ها و سپس به عیب‌های این دو کتاب در دو محور اصلی شکل و محتوا و زیرمجموعه‌های آن‌ها خواهیم پرداخت؛ چه‌بسا این ماده آموزشی با شکل و محتوای بهتری به دانشجویان ارائه شود.

۲. ارزیابی دو کتاب

مختارات^۱ در شمارگان ۲۰۰۰ نسخه از مجموعه انتشارات دانشگاه سمنان در دو چاپ یک در سال ۱۳۸۷ و دیگری سال ۱۳۹۶، قطع وزیری و ۱۸۱ صفحه و کتاب المنتخب، از سوی انتشارات سمت در سال ۱۳۹۶ در ۵۰۰ نسخه، در قطع وزیری و در ۲۶۶ صفحه به مخاطبان عرضه شده است.

هر دو نویسنده دانشیار و عضو هیئت علمی دانشگاه، یکی در سمنان و دیگری در دانشگاه فردوسی مشهد هستند. به‌گمان نگارنده این سطور هر دو نویسنده احتمالاً به‌خاطر کمبودی که در کتاب‌های آموزشی مشاهده کرده بودند یا هر دلیل دیگری که در مقدمه آنان دیده نمی‌شود، دست به گردآوری مطالب زده‌اند، زیرا تا پیش از تألیف این دو کتاب و یا حتی پس از آن نیز در بیشتر دانشگاه‌ها متونی را از کتاب‌های المجانی الحدیثه یا کتاب المنتخب

اسکندری انتخاب می‌کرده‌اند و به فراخور جلسه‌های آموزشی و یا به‌منزله تکلیف دانشجوی ارائه می‌کرده‌اند.

در ابتدا دو کتاب را از جهت عنصر شکل و محورهای فرعی آن بررسی می‌کنیم و بعد از آن به سراغ محتوا خواهیم رفت.

۱-۲. شکل

ویژگی‌های فنی: طرح جلد کتاب *مختارات* بسیار ساده با دو رنگ سبز و سفید و شمشه‌ای کم‌رنگ در پس‌زمینه و تمامی مشخصات کتاب و نویسنده بر رو و عطف آن و آرم دانشگاه سمنان موجود است. پشت جلد کتاب همین مشخصات به زبان انگلیسی درج شده است. فونت عنوان عربی است و بقیه خط‌ها فارسی و صفحه نخست با فونت نستعلیق فارسی نگاشته شده است.

کتاب *المتنخب جلدی سبز یشمی* با نمادگونه‌ی اسبی دارد که تمام جلد را گرفته است و سوار آن در صفحه اصلی عنان به‌دست دارد و در پشت جلد دست به سمت پرنده‌ای دراز کرده است که گل به دهان دارد و بر پشت اسب نشسته است. شاید این اسب با خفتان مزین، نماد آن دوران باشکوه تمدن عربی و مظاهر پیشرفت و رفاه آن دوران باشد و پرنده نیز به‌گمان نماد ادبیات (مانند کتاب *تاریخ عصر عباسی*) است. در پایین این شکل نماد سازمان سمت تمام دو صفحه پشت و رو را گرفته است. در پشت جلد خلاصه‌ای از آنچه در کتاب است خودنمایی می‌کند و شاید این وجه برتری آن بر کتاب گذشته باشد. فونت جلد (*Jadid یا Titr*) فارسی است و برای نگارش عربی مناسب نیست و شاید فقط نمایان بودن و درشت بودن آن سبب انتخاب است.

هر دو کتاب دارای جلد شومیز و با چسب گرم صحافی شده است.

فونت هر دو کتاب «Traditional Arabic» در اندازه ۱۴ و ۱۵ و گاهی پررنگ و گاهی به‌ویژه در شرح‌ها کم‌رنگ است. از لحاظ صفحه‌آرایی کتاب *مختارات* دارای شکلی خاص نیست و متون برای هر شاعر یا ادیبی در صفحه جداگانه‌ای آمده است؛ به این شکل که چون *المجانی الحدیثه* ابتدا شرح مختصری حتی مختصرتر از آن آورده و سپس قصیده یا متن را به صورت متنخب آورده است که غالباً همان متنخب *المجانی الحدیثه* است. بعد از آن شرح الفاظ یا عبارات‌ها و شرح بیت یا قطعه‌ای از متن را آورده است. کتاب *المتنخب* نیز به شیوه

کتاب انتشارات سمت صفحه‌آرایی شده است. به سبب حروف چینی منظم و صاف کتاب المنتخب به ویژه در اشعار بسیار شکیل تر و چشم‌نوازتر است.

فصل بندی کتاب: کتاب مختارات هیچ فصل و بابی ندارد و با یک مقدمه دو صفحه‌ای و یک مدخل به عصر عباسی در شش صفحه شروع شده است. فهرست محتویات البته در جدول‌هایی در ابتدا آمده است. فهرست نشان‌دهنده بی‌فصلی است. دو عنوان کلی نظم و نثر، اولی در ۱۰۸ صفحه و دومی در ۶۴ صفحه است. قسمت اول با عنوان القسم الأول نصوص شعریه و دیگری با عنوان القسم الثاني نصوص نثریه از هم جدا شده‌اند. اشعار دقیقاً با همان چینش المجانی، از ابن رومی آغاز شده و به طغرای ختم شده، و نثر از ابن قتیبه شروع و به ابن الاثیر ختم شده است.

اما کتاب المنتخب در راستای همان کتاب تاریخ نویسنده — که در انتشارات سمت به چاپ رسیده است (آباد، ۱۳۸۶) — بر اساس پنج سرزمین اصلی علم و ادب در آن زمان که زبان عربی در آن‌ها رایج بوده یا زبان اصلی‌شان بوده است، به پنج باب ایران، عراق، مصر، شام و جزیره العرب تقسیم شده است.

نویسنده هر باب را با دو فصل نظم و نثر جدا کرده و در هر فصلی تعدادی شاعر و نویسنده جای داده، کمی از شخصیت و شیوه صاحب آن متن سخن رانده است. در پایان چند تمرین و سؤال درمورد مفاهیم متون انتخاب‌شده برای این منظور و نیز جوانب فنی آورده است.

صفحه عنوان این کتاب با هر بابی از هم جدا شده است، اما فصل‌ها بدون وقفه و پی‌درپی بدون جداسازی در آن جای داده شده‌اند.

اصول ارجاع‌دهی: از لحاظ رعایت اصول ارجاع‌دهی کتاب مختارات، نویسنده با توجه به آنچه در مقدمه اذعان داشته تمام متون را از دو جلد ۳ و ۴ کتاب المجانی الحدیثه و شرح کلمه‌ها را المعجم الوسیط و برخی اشاره‌های تاریخی را از کتاب تاریخ الأدب العربی نوشته حنا الفاخوری گرفته است. به نظر می‌رسد این کتاب با وجود چنین اشاره صریح و عدم وجود فهرست منابع در آخر — که البته از منبعی دیگر هم استفاده نکرده — درس‌نامه‌ای در این ماده درسی است و فراتر از آن نیست. اما در کتاب المنتخب ارجاعات تقریباً فراوان و به صورت درون‌متنی و گزیده‌های شعر و نثری به صورت پاورقی است.

رسم الخط و حروفچینی: فونت انتخاب شده، همانطور که پیش از این اشاره شد، مخصوص خط عربی است و آنچه را مربوط به رسم الخط عربی است دارد. در ادامه به برخی محاسن و معایب که در هر دو کتاب از لحاظ شکلی وجود داشته است، اشاره خواهیم کرد:

۲-۱-۱. شکل دو اثر

در کتاب *مختارات* ابیات شعری چون در جدول ویژه تایپ نشده، تقریباً در تمام سروده‌ها ناهمسان و نایک‌نواخت است. اما در کتاب *المنتخب* قصاید به صورت منظم در جدول قرار داده شده و از نامتوازی کتاب پیشین به دور است.

آوردن قصاید در صفحه‌ای مستقل در کتاب *مختارات* حسن است و پشت سر هم آوری قصیده‌ها در کتاب *المنتخب* کمی خسته کننده است.

در هر دو کتاب تشدید و کسره زیر آن درست ننشسته است که البته این امر به فونت کتاب مربوط است.

عامری گاهی مانند مؤلف *المجانی* در ابیات علامت‌های نگارشی را استفاده کرده و گاهی نه، که این علامت‌ها گاهی نیز نابجا به کار گرفته شده است، مانند ص. ۲۲ بیت ۲۰: إذا جاءنا العافی، رأی، فی وجوهنا... .

در کتاب *المنتخب* نیز با چنین چیزی روبه‌رو هستیم، ولی به طور کلی کم‌تر علامت‌های نگارشی در آن به کار رفته است.

شرح بیت‌ها در *مختارات* بعد از پایان قطعه منتخب آورده شده است، اما در کتاب *المنتخب* در زیر همان صفحه به صورت پاورقی و به اندازه همان ابیات آورده شده است که هر کدام حسنی و شاید عیبی داشته باشد. برای مطالعه چندباره و مراجعه آسان در پاورقی بهتر است، ولی برای کاوش ذهنی و کمی تأمل در آخر بهتر می‌نماید.

عامری در حروفچینی بیت‌های مدور، گاهی با علامت = یا - (صفحات ۳۵، ۳۶، ۴۹، ۵۰) و گاهی با شکستن همان کلمه مشترک بین دو مصراع (ص. ۷۹) یکنواخت کار نکرده و گاهی نیز فراموش کرده است به گونه‌ای بدان اشاره کند، مانند: صفحه‌های ۳۷، ۳۸، ۴۷.

مرضیه آباد نیز در چیدمان بیت‌های مدور بیشتر به راه درست رفته است، مانند: صفحه‌های ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۶، و ۲۱۹. گاهی خطا کرده است، مانند: صفحه ۱۴ و ذاک لانی تأملت منه درا نظیما وبرا عظیما (دُرُ رَا) یا گاهی مانند صفحه ۴۲ بیت مدور را بی هیچ علامتی آورده و زمانی نیز بد تایپ شده است؛ مانند: ص. ۹۰ بیت ۹، و ص. ۱۰۷ بیت ۸. برخی اوقات نیز مانند صفحه ۲۱۹ بیت مدور هیچ علامتی ندارد و در حروف چینی نیز از هم جدا نیست. گاهی مثل صفحه ۱۸۰ بیت مدور را هم جدا نوشته و هم در وسط آن علامت «م» دال بر آن را آورده است.

۲-۱-۲. غلط‌های املائی و حروف چینی

در هر دو کتاب اشتباهات املائی و نگارشی و حروف چینی وجود دارد که بعد از ذکر محاسن به آن‌ها اشاره می‌کنیم.

در کتاب مختارات، صفحه ۹۹ بیت ۱۴ اشتباه کتاب المجانی را در حرکت‌گذاری کلمه استجمعا که آن را مبنی للمعلوم دیده است، مبنی للمجهول دانسته و به‌درستی اصلاح کرده و شرح داده است. اما اشتباهات آن بدین شرح است:

ص. ۱۲ جاتباه به جای جانباه؛ ص. ۱۴ بیت ۱ کأن هـ به جای کانه؛ ص. ۱۶ آوردن تنوین در آخر بیت در کلمه کرام؛ ص. ۲۰ حذف واو از آغاز بیت: کل مبارز؛ ص. ۲۳ بیت ۲۰ فاصله کلمه ما لهم به جای ما لهم؛ ص. ۲۴ أذبابها به جای أذبابها؛ ص. ۲۵ بالسوف به جای بالسیوف؛ ص. ۲۹ معنی به جای مُعنی؛ ص. ۳۳ تطلبونی به جای تطلبونی؛ ص. ۳۹ الكرة به جای الکره؛ ص. ۳۹ کلمه خبثا را خبثا آورده و معنی نیز براساس آن آمده است، ألیه به جای إلیه؛ ص. ۴۸ استحقی به جای استحیا، تکرار فعل أخذ بدون نیاز به تکرار؛ ص. ۵۸ عای به جای علی؛ ص. ۷۱ الستراتیجی به جای الاستراتیجی؛ ص. ۷۲ النظر به جای النظر؛ ص. ۷۶ الهبان به جای الرهبان؛ ص. ۷۸ فاطعة به جای قاطعة؛ ص. ۷۹ بیت ۵ (خفف الوطاء ما أديم الأرض) حذف کلمه (أظن)؛ ص. ۸۰ بیت ۲ قس را این گونه تایپ کرده است قس ت؛ ص. ۸۶ الأحساد به جای الأجساد؛ ص. ۹۱ بیت ۶ انفاک به جای انفکاک؛ ص. ۱۱۴ أهیت به جای أهبت؛ ص. ۱۲۱ إلی المنقّم به جای المنقّم.

و در کتاب المنتخب نیز با اشتباهات از این دست برخورد می‌کنیم:

ص. ۱۰ بیت ۲ النوی به جای النوی؛ ص. ۱۵ بیت ۱ حذف حرف أن (عشنا إلی؟ رأینا فی الهوی عجا)؛ ص. ۱۶ لم ینیا به جای لم تنیا؛ ص. ۱۷ تکرر کلمه بیاض در شرح؛ ص. ۳۲ الأبل به جای الإبل؛ ص. ۳۳ حذف واو عطف؛ ص. ۴۱ پاورقی: ابن مسعود، ۴۳۶۷ دوبار که چنین صفحه‌ای در کتابی یافت نمی‌شود؛ ص. ۴۹ الرأی به جای الرأی، العول به جای العلول؛ ص. ۵۱ وَجُع به جای وَجَع؛ ص. ۵۶ یقی به جای یقی؛ ص. ۵۸ ویرگول به جای نقطه ویرگول، که باید بیش از بیان علت از نقطه ویرگول استفاده کرد^۲ (الشلیبی، ۱۹۶۸، ص. ۱۷۴)؛ ص. ۷۴ الفسطاط اسم مدینه مصر به جای بمصر؛ حالكونهنّ به جای حال کونهنّ؛ ص. ۸۶ بتّ به جای بتّ؛ ص. ۹۲ قرنیة به جای قرنیه؛ ص. ۹۲ صحّه به جای صحّة؛ ص. ۱۰۸ یضاحیه به جای یضاحیه؛ ص. ۱۰۹ لاح: لائم عادل، به جای شرح جدای هر یک از دو کلمه لاح به معنای لا عین و عادل به معنای لائم؛ ص. ۱۱۲ چسبیدگی دو کلمه و صعوبت قرائت: مذحتک به جای مذ محتک؛ ص. ۱۱۴ یققیة به جای یققیه؛ ص. ۱۱۷ فاصله حروف یک کلمه: لا هوتیها به جای لا هوتیها؛ ص. ۱۱۸ وفات به جای وفاة؛ ص. ۱۷۷ الطلال به جای الأطلال (وزن خراب است)؛ ص. ۱۸۰ استوزه به جای استوزره؛ ص. ۱۹۹ بیت ۱ مذغاب بدون فاصله به جای مذ غاب؛ ص. ۲۱۱ هأنا به جای ها أنا؛ ص. ۲۱۲ قلاس به جای قلاقس.

با مشاهده‌ای گذرا درمی‌یابیم که اشتباهات املائی و حروف‌چینی در هر دو کتاب، البته به اقتضای فراوانی متون هر کدام و نیز در نظر گرفتن آن‌ها به عنوان کتاب آموزشی، کمی فراتر از حد معمول است و باید در چاپ‌های بعدی اصلاح شود.

در این قسمت به اشتباهاتی که در رسم همزه روی داده است، اشاره می‌کنیم:

در کتاب مختارات: ص. ۳۳ کرسی همزه جاءوا به جای جاؤوا؛ ص. ۳۴ عدم کتابت درست همزه وصل در کلمه الانتقام به جای الانتقام؛ ص. ۷۸ شاءوا به جای شاؤوا، إخفاء ضوئها به جای ضوئها؛ ص. ۱۱۱ فلا یستطیع أعداءک به جای أعداؤک.

در کتاب المنتخب: ص. ۹ إقض به جای اقض؛ ص. ۹ إغترم به جای اغترم؛ ص. ۱۱ الإفتقاد به جای الافتقاد؛ ص. ۴۳ إعتراف به جای اعتراف؛ ص. ۴۵ إفعلوا به جای افعلوا؛ ص. ۵۳ الإعتزال به جای الاعتزال؛ إنعم به جای انعم؛ صفحات ۱۴۲، ۱۴۴، ۱۶۰، ۲۱۶ أدرس به جای أدرس؛ ص. إعلم به جای اعلم؛ ص. ۱۶۵ إکسر به جای اکسر؛ إزداد به جای ازداد؛ ص. ۲۵۱ إدعی به جای ادعی.

همه اشتباهات این مورد در کتاب المنتخب مربوط به همزه وصل است، که به رسم همزه قطع نگاشته شده است، اما تمام خطاهای کتاب مختارات مربوط به کرسی همزه است. حرکت گذاری ابیات در مختارات دارای ریتم مشخص است، اما در برخی از قصاید کتاب المنتخب این ریتم به هم می خورد و حتی جاهایی که نیاز به حرکت داشته، بدون حرکت آمده است. در برخی از متون نثری کتاب المنتخب حرکت گذاری، بیش از حد لازم است و برخی اوقات کم تر از آن حد.

در هر دو کتاب تشدید در کلمه هایی که حرف شمسی دارند فراموش شده است و فقط به حرکت بسنده شده است.

در هر دو کتاب شاهد خطاهای حرکت گذاری نیز هستیم که برخی از مهم ترین آن ها در ادامه می آید:

در کتاب مختارات: ص. ۲۰ خِلَل به جای خَلَل، مثل به جای مثل؛ ص. ۲۲ بیت ۱۳ و عَضِب به جای عَضِب، يَكْتُر به جای يَكْتُر؛ ص. ۲۲ بَشْر به جای بَشْر؛ ص. ۲۴ شَرَّ به جای شَرَّ؛ ص. ۲۴ هل أن به جای هل إن؛ ص. ۲۷ عَدَتَ به جای عَدت؛ ص. ۳۰ كَلَّ به جای كل؛ ص. ۳۰ بیت ۲۴ يعيد عليها الطعن كل ابن همه به جای الطعن كل؛ ص. ۳۷ بیت ۵ يُعَدُّ به جای يُعَدُّ؛ ص. ۳۷ خُلُوًّا به جای خُلُوًّا؛ ص. ۳۸ بیت ۱۱ الحفاة به جای الحفاة؛ ص. ۶۸ تَدَمَّى به جای تَدَمَّى؛ ص. ۷۶ إقدام به جای إقدام؛ ص. ۹۳ بیت ۱۲ أن الليل به جای الليل؛ ص. ۹۹ أحدهما به جای إحداهما؛ ص. ۱۰۰ رِضَاب به جای رِضَاب؛ ص. ۱۰۲ الرِّقِّق به جای الرِّقِّق؛ ص. ۱۰۳ بیت ۱۶ أودعه به جای أودعه؛ ص. ۱۰۶ بیت ۱ لم أوق به جای لم أوق؛ ص. ۱۰۹ علی به جای علی المنزلة.

در کتاب المنتخب: ص. ۸ بیت ۱ مغرب به جای مغرب (آخر مصراع اول و آخرین کلمه بیت هرگز تنوین نمی گیرد)؛ ص. ۹۱ بیت ۱۸ تنوین آخر بیت قصیر به جای قصیر؛ ص. ۱۲ بیت ۱۸ المودّة به جای المودّة؛ ص. ۱۳ عدم حرکت گذاری بیت ۱ فَهَمْتُ (به جای فهمت) کتابک یا سیدی؛ فَهَمْتُ ولا عجا أن أهیما، و با حرکت گذاری دقیق دو کلمه، جناس معلوم می شود؛ ص. ۱۵ بیت ۱۵ أوقدت به جای أوقدت؛ ص. ۱۶ پاورقی المصطحب به جای المصطحب که در بیت های قصیده همین گونه وارد کرده است؛ ص. ۲۳ یرصع به جای یرصع؛ ص. ۲۴ المتاح به جای المتاح؛ ص. ۳۲ أهلت به جای أهلت؛ ص. ۳۴ شعری به جای شعری؛

ص. ۳۵ أَتَعَبُ به جای أَتَعِبَ و أَهْلَهُ به جای أَهْلِهِ؛ ص. ۴۲ عدم حرکت گذاری در حالی که نیاز داشته است، و نیز ص. ۴۴ (طور این سینا زمانا قد فرقت به / وما دروا أنتی ذو طور سیناء)؛ ص. ۴۶ أَنْ به جای أَنْ؛ ص. ۵۱ وَجُعَ الرَّأْسِ به جای وَجَعِ، المُعْظَمَةُ به جای المُعْظَمَة، يَحْسَبُ به جای يُحْسَبُ؛ ص. ۸۹ يَزِيرُ به جای يَزَارُ (نعمه و همکاران، ۲۰۰۱، ص. ۶۰۴)؛ ص. ۱۰۰ نَعْتَرُ به جای نَعْتَرُ؛ ص. ۱۰۰ أَمَانِينَا به جای أَمَانِينَا؛ ص. ۱۰۲ بُضْفِيرَتِيَه به جای بُضْفِيرَتِيَه؛ ص. ۱۱۶ الأشْدَاقِ جمع الشَّدَقِ به جای الشَّدَقِ (نعمه، ۲۰۰۱، ص. ۷۵۴)؛ ص. ۱۵۸ رِي به جای رِيَه؛ ص. ۲۵۲ جلتُ الخِلافةُ ... به جای جلتُ الخِلافةُ.

۲-۱-۳. خطای صرفی / نحوی / لغوی

در کتاب *مختارات*: ص. ۸۰ کلمه نَعَى را صیغه مبالغه می داند، در حالی که فعلی که به معنای فاعل است بدون مبالغه؛ ص. ۸۵ قد تصاعدت من داخل أوعية حفظها الضخمة. آیا نمی شد صفت اولی را بیاورد و بعد جمله وصفی دوم را، به ویژه اینکه در نثر مجال برای این گونه ساده تر آوردن باز است.

در کتاب *المنتخب*: ص. ۱۳ التشبيه الجمع به جای تشبيه الجمع؛ ص. ۳۴ شرح بیت ۳۴: ابيضت شعری به جای ابيض؛ ص. ۵۱ همراه کردن فعل شروع با أَنْ که ممنوع است (یعقوب، ۲۰۰۰، ص. ۵۳۹)؛ ص. ۷۳ إذا الجود لم يرزق خلاصا، واژه الجود را از باب اشتغال دانسته است؟؛ ص. ۷۴ علاقة الجزئية به جای العلاقة الجزئية؛ ص. ۱۰۹ لواعج را جمع لاعج گرفته نه لاعجة به نسبت قبل از آن تغريدكن. هر دو نویسنده شرح بیت ها را با عبارت يقول یا شبیه آن از شرح کلمه ها جدا کرده اند.

۲-۲. محتوا

۲-۲-۱. شیوه ارجاع دهی و مراجع مورد استفاده

با توجه به اینکه نویسنده کتاب *مختارات* در مقدمه اذعان داشته که متون این کتاب را از *المجانی* گرفته است تقریباً هیچ ارجاع دهی مگر در موارد اندک، ندارد و در پایان نیز فهرست مراجعی نمی بینیم. اما در کتاب *المنتخب* هم در قسمت تاریخی و هم در شرح ابیات و کلمات

و نیز در ارجاع به دیوان شاعران ارجاعات فراوانی را می‌بینیم و در پایان نیز فهرست دارای حدود هفتاد مرجع است.

کتاب مختارات براساس سرفصل مصوب این ماده درسی، دارای یک مقدمه کوتاه در آغاز کتاب است که به صورت بسیار مختصر به عصر عباسی دوم، آن هم از ناحیه سیاسی و حیات ادبی آن دوره و نیز موضوع نثر و قصه، مقامات، تراسل و نقد ادبی پرداخته است. گفتنی آنکه مانند کتاب المجانی به هیچ منبعی استناد نکرده و یا ارجاع نداده است. اما کتاب المنتخب با توجه به پیشینه تألیف کتاب تاریخ ادبیات هیچ مدخل تاریخی نیاورده یا نیاز ندیده است. بی گمان آوردن یک مقدمه تاریخی، دانشجو را به فضای آن دوران وارد می‌سازد، مگر اینکه دو کتاب را با هم در یک نیمسال برای تدریس انتخاب کنند.

کتاب المنتخب در شرح احوال صاحبان متن، یک نواخت و ثابت نیست. برخی اوقات مثل صفحه‌های ۷، ۱۸، ۳۳، ۵۳، ۶۰، ۶۵، ۷۱، ۸۸، ۹۳، ۱۱۲، ۱۱۸، ۱۳۶، ۱۷۷، ۱۸۶، ۲۰۳، ۲۱۶، ۲۳۵ و ۲۴۳ به کتاب تاریخ آن‌ها ارجاع داده است، که خود این امر نیز جای سؤال دارد؛ چرا که در آن کتاب نیز مراجع دست اول یا دومی وجود داشته است که نویسنده از آن‌ها بهره برده است. برخی اوقات کتاب بی مرجع است، از جمله صفحات ۴۰، ۵۷، ۱۲۷، ۱۴۹، ۱۹۵، ۲۰۷، ۲۱۰، ۲۱۲، ۲۲۰، ۲۲۶، ۲۳۱ و ۲۴۹ و گاهی به مراجعی تاریخی ارجاع داده است؛ از جمله صفحه‌های ۵۳، ۹۹، ۱۵۵، ۱۷۲، ۱۸۰، و ۲۵۶. و به طور کلی در مراجع، کتاب‌های تاریخ ادبیات کم‌تری را می‌بینیم.

۲-۲-۲. شیوه پرداخت لغوی

از لحاظ پرداخت لغوی می‌بینیم در هر دو کتاب پس از آوردن متن شعری یا نثری در پاورقی یا پس از پایان متن به شرح مفردات دشوار پرداخته شده و پس از آن شرح بیت یا قطعه نثری آمده است. البته شرح عبارت‌های نثری در کتاب المنتخب کم‌تر است چون صفحات ۵۰، ۵۱، و ۵۳ که شاهد شرح هستیم، اما در مختارات شرح نثر مانند شعر فراوان است. عامری علاوه بر بیشتر واژه‌ها، تمامی ابیات را، چه مشکل و چه آسان، شرح داده است. شرح برخی از ابیات در کتاب مختارات دقیقاً همان شرح مجانی است به قلم فؤاد أفرام البستانی اما بیشتر شرح بیت‌ها به قلم خود نویسنده است. البته گاهی با آوردن شرح کلمه یا عبارت چون صفحه ۷۸ در میان شرح بیت سبب خستگی و آزرده‌گی می‌شود. مرضیه آباد برخی از بیت‌های بسیار

واضح را شرح نداده است، که حُسن کار به‌شمار می‌آید، مثل صفحه ۹ بیت ۷. برخی اوقات نیز یک واژه و یا عبارتی را شرح داده و شرح کلی را رها کرده است، صفحه ۱۳ اکثر ابیات، صفحه ۹۰ بیت ۹. شرح برخی از ابیات در این کتاب از خود دیوان‌های شاعران است، مانند ابیوردی صفحه ۱۸ و ارجانی صفحه ۳۲ یا برخی را از *المجانی الحدیثه* گرفته است، مثل قصیده طغرای. شرح ابیات در *المنتخب* در بیشتر اوقات آشکار و تمیز است و پیچیدگی‌ای در آن‌ها مشهود نیست.

صاحب کتاب *مختارات* مانند *المجانی* مناسبت قصاید را به‌صورت مختصرتر و روشن‌تر آورده است، اما در کتاب *المنتخب* چنین چیزی را شاهد نیستیم، حتی ترتیب قصیده‌ها نیز مانند همان کتاب در اکثر قریب به اتفاق همان ترتیب را داراست و گاهی نیز ترتیب را بر هم زده است (متنبی).

از آنجا که هر دو کتاب جنبه آموزشی دارند، انتظار می‌رفت دارای مقدمه‌ای برای ورود به نثر و اشاره به مکاتب نثری آن دوره حتی در دو سه سطر وجود داشته باشد. ریتم شرح متون نثری در *مختارات* متفاوت است؛ گاهی شرح مفردات و پس از آن شرح نثر به‌صورت کلی آمده است، مانند صفحه‌های ۱۴۷ و ۱۵۰ برای *مقامه همدانی* و صفحه‌های ۱۵۹ و ۱۶۴ برای *مقامه حریری*، همچنین صفحه ۱۷۵ برای متن *ابن الأثیر*. گاهی به شرح کلی نثر بسنده کرده است و به نظر می‌رسد اگر در قسمت نثر چون آباد به همان شرح مفردات بسنده می‌کرد، کافی بود. مؤلف *مختارات* فقط واژه‌های دشوار و گاهی نیز عبارت‌ها و جمله‌ها را شرح داده است، مانند صفحه ۵۰؛ به این صورت که بندهای معینی را در قالب شرح کلمات از هم جدا ساخته و البته این بندها معنای کاملی را هم ادا نکرده است. ضمن اینکه هرگاه از جایی شرح را برداشته است اشاره کرده و در بقیه اوقات معلوم نیست از کدام فرهنگ لغتی استفاده کرده است.

در *انتخاب* عنوان‌ها کتاب *مختارات* همان عنوان‌های موجود در کتاب *المجانی* را برگزیده و چیزی اضافه یا کم نکرده است، اما مؤلف کتاب *المنتخب* تمامی عنوان‌ها را از همان اولین مصراع قصیده *منتخب* و در نثر — مگر در مواردی — از اولین جمله نثری انتخاب کرده است. در انتخاب اشعار باید بهترین و مشهورترین قصاید انتخاب شود تا دانشجو ضمن آشنایی با آن‌ها در مراحل بعدی دچار مشکل نشود؛ مثل انتخاب قصاید شریف رضی در *مختارات*. این امر در کتاب *المنتخب* فراوانی بیشتری دارد و سببی نیز برای آن در مقدمه ذکر نشده است.

تا مخاطب چرایی آن را درک کند. در کتاب مختارات بیشتر همان قصاید مشهوری است که توقع می‌رود دانشجوی کارشناسی آن‌ها را خوب یاد گرفته باشد، اما کتاب دوم علاوه بر نامشهور بودن برخی از صاحبان متن، چون صفحه ۴۰ عمیدالدین أسعد بن نصر، قصاید دشواری را برگزیده است که در سطح یادگیری دانشجوی کارشناسی نیست. انتخاب قصاید در این کتاب گاهی هیچ معیار معینی ندارد؛ نه شهرت نه موضوع و نه چیز دیگر.

البته نباید از نظر دور داشت که المنتخب درس‌نامه‌ای بیش نیست، اما کتاب مختارات گردآوری تقریباً مناسبی است که خیلی فراتر از درس‌نامه است.

در کتاب مختارات اشاره‌های بلاغی کم‌تر است و بر عکس در المنتخب شاید کمی بیش از حد لازم؛ به‌گونه‌ای که در اندک مواردی که به فنون بلاغی اشاره نکرده، مخاطب را متوقع کرده است، اما اشاره‌های نویسنده کتاب مختارات کافی است و مستحسن.

تمرین‌ها در کتاب مختارات به صورت یکنواخت منحصر در معانی برخی واژه‌ها، إعراب برخی ابیات یا واژه‌ها و استنباط و استخراج برخی معانی است.

در کتاب المنتخب نیز بیشتر تمرین‌ها از خود همان متون مشروح، انتخاب شده و جداگانه متونی را در نظر نگرفته است و شاید خیلی هم در زمینه تعلیم لغت کارآمد نیست. ضمن اینکه برخی از تمرین‌ها عام است و از سطح دانشجوی کارشناسی بالاتر است؛ مانند: ص. ۱۲ تم ۱ و ۴ (بین خصائص تشبیه الخوارزمی فی حبسیته)؛ ص. ۱۴ تم ۱ و ۵؛ ص. ۱۸ تمرین ۱؛ ص. ۱۸ تم ۱؛ ص. ۲۶ تم ۱؛ ص. ۳۲ تم ۱ و ۶؛ ص. ۴۰ تم ۵؛ ص. ۵۲ تم ۱ و ۴ (اکتب ازدواجیة السجع)؛ ص. ۶۴ تم ۱؛ ص. ۸۲ تم ۱ (تحدث عن التصوير الفنی فی القصيدة)؛ ص. ۹۲ تم ۴ (بین ما فی المقطوعة من أسلوب الحوار)؛ ص. ۱۰۶ تم ۱ و ۴؛ ص. ۱۳۵ تم ۴ (ما رأیک فی أظهر مظاهر التكلف فی المقامتين)؛ ص. ۱۴۵ تم ۱ (قارن بین رسالة العماد ورسالة ابن الأثیرمن ناحية الصنعة...؛ ص. ۱۶۰ تم ۳ (أدرس الدمع و مترادفاتہ کموتیف فی شعر الوأواء الدمشقی؟)؛ ص. ۱۶۶ تم ۲ (بین السبب لمشابهة صوت النعی صوت البشیر فی رأی أبی العلاء؟)؛ ص. ۱۶۶ تم ۵ و ۷ کلی؛ ص. ۱۷۶ تم ۱ و ۲ و ۵ کلی است؛ ص. ۲۱۱ تم ۱ (قارن بین زهدیات ابن الکیزانی و بین زهدیات أبی العتاهیه...؛ ص. ۲۲۵ تم ۱ و ۴۵ کلی است (ادرس المفارقة فی التائیة الكبرى)؛ ص. ۲۳۰ تم ۵ (هل تجد فی خمیرته (البهاء زهیر) نقدا اجتماعیا؟)؛ ص. ۲۳۵ تم ۱ (قارن تصنع القاضي الفاضل بتصنع العماد الإصفهانی...؛ ص. ۲۴۹ تم ۲ و ۳ (بین

میزات التهامی فی رثائه المذكور؛ ص. ۲۵۵ تم ۱ (کیف تری أسلوب العمارة الیمنی فی قصیدته...); ص. ۲۶۲ تم ۲ (ما هو المیزات التي يذكره لأسلوبه فی كتابه التکت العصرية?).

۲-۳. اندازه و سطح متون بر اساس طرح درس

کتاب مختارات تقریباً بر اساس واقعیت یک نیمسال برای نظم و دیگر برای نثر گردآوری شده است، اما گزینش قصاید در کتاب *المتنخب* با این حجم بالا و بعضاً دشوار متناسب با سطح دانشجوی کارشناسی نیست، برای نمونه سروده‌های انتخابی صفحات ۱۸، ۲۳، ۳۷، ۱۱۲، ۱۱۳، و ۱۱۵ شاهد این مطلب است. حجم متون در کتاب *المتنخب* با ۱۶ جلسه درسی مطابق نیست، مگر اینکه با فرمت دیگر بنخواهیم آن را برای دانشجویان دیگر تدریس کنیم؛ که آن هم به دلیل شکل کار، بدون تحلیل، مناسب دانشجوی مقطع ارشد نیست.

پیش از ورود به برخی از ایرادهای جزئی محتوایی که پرتعداد نیز است، به مقایسه مقدمه دو کتاب می‌پردازیم و آن‌گاه آن خطاهای پراکنده را ذکر خواهیم کرد.

عامری در مقدمه به شیوه کار پرداخته است و اینکه کتاب وی بر اساس سطح دانشجویان دوره کارشناسی فارسی زبان، هم در انتخاب شعر و هم در توضیح و شرح کلمه‌ها، عبارتها و ابیات، نگاهش شده است و این درس‌نامه را در راستای متون عصر عباسی ۱ آماده کرده است. بنا به گفته وی انتخاب متون بر اساس شهرت متن و کثرت کلمه‌های دشوار، نیز به ذوق و تجربه نگارنده بوده و در پایان هر درس تمرینی تألیفی و متنی نو با سؤالات مربوط به همان متن برای آزمون دانشجویان طراحی کرده است. مؤلف گاهی در متن‌ها اشاره‌هایی صرفی، نحوی و بلاغی و بحر شعرها را ذکر کرده است. مقدمه کتاب کوتاه و مرتبط با شکل کار است.

آباد در مقدمه، تألیف خویش را براساس منشور سازمان سمت برای هدفی آموزشی در راستای تدریس دو ماده نظم دوره عباسی ۲ و نثر دوره عباسی ۲ و کامل‌کننده کتاب تاریخ *الأدب العربی فی العصر العباسی (۲)* و نیز یکپارچگی متون درسی دانسته است. وی از انگیزه‌های تألیف این کتاب را نیاز دانشجویان و استادان در این درس برمی‌شمارد و این گزینش را براساس متونی می‌داند که آینه تمام‌نمای آن عصر و زمان است.

آباد دو ملاک برای گزینش این متون قرار می‌دهد: یکی آنکه متن متنخب، انعکاس دقیقی از آن عصر باشد و دیگری زیبایی متون انتخاب‌شده است. وی شیوه عملکردی خود را در

شرح واژه‌ها و ترکیبات و پرداختن به جنبه بلاغی و نحوی می‌داند. کتاب *المنتخب* بر اساس گفته مؤلف خود آموزی است که دانشجو بدون نیاز به استاد — البته به سبب شرح و تفصیل و اشاره‌های فراوان — می‌تواند آن را درک کند. مؤلف در بخشی از مقدمه، فرهنگ‌های لغت استفاده‌شده قدیمی چون *لسان‌العرب* و از فرهنگ‌های جدید *المعجم الوسيط* را ذکر می‌کند و در جای دیگر مقدمه، حذف اجزا و ابیاتی از متون برگزیده را به سبب مجال و مقام اندک می‌داند.

آشکار است که هر دو مقدمه روشن و گویاست و بنا بر شکل و حیثیت این کار چندان به مقدمه علمی شبیه نیستند و تنها شیوه و طریقه پردازش متون را توضیح می‌دهند. اینک به چند ایراد جزئی در بُعد محتوایی می‌پردازیم و از برخی موارد نیز به دلیل کم‌اهمیتی درمی‌گذریم. ابتدا کتاب *مختارات* را در شرح واژه‌ها و عبارات‌ها و ابیات و سپس از منظر کژی‌های بلاغی می‌کاویم:

ص. ۱۲ بیت ۶: آوردن معنای زائد ناکارآمد برای این کلمه در ساختار بیت: *تعهدہ: تباریہ*.
ص. ۱۵: در شرح کلمه *العسل المشور* اشاره به اصل کلمه نکرده است (*المجنى*)، اما در *المجانی هست*.

ص. ۱۵: *الحوور* را *البيضاء من النساء* شرح داده که برای *الحوورية* مناسب است و *حوَر* صفتی برای چشم است، البته نتیجه‌اش درست است. نیز شرح طولانی برای یک نیم بیت: و *برد مس الخصر المقرور*.

ص. ۱۷: برای کلمه *الغرام*، تعذیب را مترادف آورده است که درست و دقیق نیست. عشق و وجد مناسب‌تر به نظر می‌آید.

ص. ۱۸: کلمه *الضيم* را با *الذل* شرح داده، حال آنکه *الظلم* مترادفی دقیق‌تر است.

ص. ۲۴: شرح مصراع دوم بیت ۷ جالب نیست: *كأنه خفقان فؤاد عاشق قد حواه صدر*.

ص. ۲۴: شرح بیت ۹ دقیق و فنی نیست: *علاهم جليد الليل حتى كأنهم بُزاة تجلى في مراقبها قمرٌ را این‌گونه آورده است: كأن برودة الليل قد سيطرت عليهم حتى كأن أولئك الشجعان الذين يعتبرهم من الصقور، كأنهم يظهرن لمن يراقبهم كحمام قمرى، حيث أصبحوا من المسالمين بعد أن كانوا من المقاتلين*.

ص. ۲۴: شرح بیت کمی در انتها کثری دارد (وجیش کمثل اللیل تسود شمسه / و یحمر من أعدائه البرّ والبحر): أو أن أعداءهم من الجنس الأحمر أو ثيابهم حمر. پیشنهاد: ومن كثرة قتل الأعداء يميل لون الأرض والبحر إلى الحمرة.

ص. ۲۶ بیت ۱۷: شرح مبهم و نازیباى مصراع: ويفرضه لى من جانبه (يفرضه عليه من جانبى).

ص. ۳۱ بیت ۴: تحوز را با تأخذ شرح داده است که بهتر تکسب یا تحرز بود.

ص. ۳۱ بیت ۸: دو کلمه ذو مبعده نهد را بدون توجه به اصل آنها با هم معنی کرده است.

باید اول اشاره می کرد ذو مبعده یعنی:..... و نهد یعنی:.....

ص. ۳۲ بیت ۱۶: معنای شمروا را بدون توجه به اصل آن آورده است: جدوا.

ص. ۳۷: در مناسبت قصیده واژه «يعرض بحاسديه: أى يذمهم» را معنا کرده است که اصلاً جالب نیست.

ص. ۳۸ بیت ۱ (وُفیت بدهرى وأيامه ولحن عجزت عن الغادرينا) وُفیت را مقابل (عجزت) می داند و صاحب مجانی را از اینکه آن را مقابل «غدرت» دانسته است، تخطئه می کند. همان نظر مؤلف مجانی درست تر است.

ص. ۳۸ بیت ۴: به اصل کلمه «الأجب» اشاره نکرده است.

ص. ۴۱ بیت ۷: کلمه القدامی را جمع قدیم نمی داند؛ چون در المعجم الوسيط نیز نیست.

مگر غیر از این جمع کلمه دیگری است؟

ص. ۴۴: از این قصیده ۱۳ بیتی همان دو بیت آخر را که زیبا هم بود، حذف کرده است

و سببی خاص در آن دیده نمی شود.

ص. ۴۸: کلمه «لاحظه رمقه بلحظه وهو النظر» را شرح داده است. بهتر بود اصل «لحظ» را

که «النظر بمؤخر العين يمينا ويسارا» است می آورد تا دانشجو اصل آن را می فهمید.

ص. ۴۸ شرح بیت ۵: «عندها أبرز الشقيق خدودا/ صار فيها من لطمه آثار: قد أظهر خدوده

لاطما بسبب ما حدث فاحمرت من كثرة اللطم، بلکه مالت إلى السواد فى داخل الاحمرار» سیاهی

شقائق العمان به سبب اثر سیلی است، نه قرمزى اش که طبیعى است.

ص. ۵۵ بیت ۳: شرح با المجانی تفاوت دارد و از اصل هم ناجور است: «يكلّف سيف

الدولة الجيش همّة وذلك ما لاتدعيه الضراغم»: إن سيف الدولة يجعل كلّ همه وشغله هو الجيش

بررسی دو کتاب مختارات من النصوص الأدبية في العصر العباسي الثاني و المنتخب من... ۲۳۱

فیقویه و بهتم به کثیرا لیكون أقوى الجیوش. اما بنا بر شرح برقوقی و آنچه از ظاهر این بیت برمی آید شرح باید به این ترتیب باشد: یكلف سيف الدولة جيشه أن يقوم بما تقتضيه همته من الغارات والغزوات، وهو أمر لا قبل للجیوش الكثيرة به؛ لأن ما فی همته ليس فی طاقة البشر تحمله (البرقوقی، ۱۹۸۶، ج. ۴/ ص. ۹۵).

ص. ۵۶ شرح بیت ۶ نامناسب است. خلقت را به معنای بلیت معنا کرده که اصلاً با سیاق بیت همخوان نیست (وما ضرّها خلق بغير مخالف/وقد خلقت أسیافه والقوائم) و معنایی دور به دست داده است.

ص. ۵۹ بیت ۱۲: «ولا توهمت أن الناس قد فقدوا...» شرح کمی ناسازگار است. چون با سخریه و هجو پنهان همخوان نیست.

ص. ۶۲ در شرح حال ابوفراس عبارتی را با جابه‌جایی از المجانی نقل کرده است که مبهم است: ولكن قرغويه أمر عبده جوشن بالترکیة.

ص. ۶۳ شرح بیت ۳: «أ تحمل محزون الفؤاد قوادم/ علی غصن نائی المسافة عال» را از منظر مجاز به علاقه جزئی که دقیق است، شرح نداده است: هل تستطيع قوادم جناحک حملک؟ بل جناحک کلّه.

ص. ۷۰ بیت ۳: «تدمی عوامله» را «تلطّخت مقابضها بدم الأعداء» شرح داده است، در حالی که عوامل، صدرالرمح است.

ص. ۸۴: شرح قصیده ابن فارض را باید از آغاز با گرایش صوفیانه شرح می‌کرد نه به صورت قصیده‌ای عادی. ص. ۹۲: الختم: هو الغلق به جای الإغلاق.

ص. ۱۲۸: «تکاذب أعرابیان» را «حکایتان کاذبتان» شرح داده است که کذب بعضهم لبعض یا کذبا معاً درست است.

ص. ۱۳۴: شرح طولانی برای نثر و شاء آورده که نیاز نبود. نیز ص. ۱۴۱ برای ابوالفرج. در زمینه بلاغت اشکالات زیر وارد است:

ص. ۱۲ بیت ۵: عدم اشاره به صنعت بیانی آشکار در عبارت «أخبار الريحان»، نیز عدم اشاره به صورت مجازی «اليد البيضاء».

- ص. ۲۳: در شرح مصراع: «إذا ما بکت أجفانها ضحك الزهر» بین «بکت» و «ضحک» مفارقه (پارادوکس) می‌بیند که درست نیست. همان طباقی که در انتها آورده کافی است.
- ص. ۲۳: تشبیه مقلوب را خلاف واقع می‌بیند نه عدول از هنجار (کأن عیون...) و این دقیق و فنی نیست.
- ص. ۲۴ بیت ۹: اشاره به یک صنعت بیانی کرده است و دیگری را که خیلی آشکار بوده نیاورده است: حلة الدجی (تشبیه بلیغ/ استعارهٔ مکنیه).
- ص. ۲۶ بیت ۱۹: «اعتلال المال» را به جای استعاره، کنایه شمرده است.
- ص. ۳۱ بیت ۷: «وَأین العلی إن لم یساعدنی الجد» را استفهام انکاری دانسته که درست نیست، بلکه همان نفی است. مفهوم انکار این است که این کلام یا کردار زشت شایسته نیست رخ دهد (التفتازانی، لاتا، ج ۱/ ص. ۲۱۵).
- ص. ۶۵ بیت ۶: «سیدکرنی قومی إذا جدّ جدّهم...» اشاره به تشبیه تمثیلی و عدم اشاره به تشبیه ضمنی که اصل است؛ بیت‌های ۷ و ۹؛ و نیز ص. ۷۸ بیت ۷ عدم اشاره به تشبیه ضمنی و اکتفا به تشبیه تمثیلی.
- با وجود ایرادات وارد شده می‌توان به اظهارنظر درست عامری در صفحه ۹۸، که خلاف شرح‌المجانی است، اشاره کرد: بیت ۶ «فمست بواطنها ظواهرها نوراً کأن زهاء بُرد» که ضمیر در بواطن را به ریج ارجاع داده است نه به الدار به اعتقاد صاحب‌المجانی.
- اما برخی ایرادات دیگر در کتاب‌المنتخب دیده می‌شود، که چون در حوصلهٔ این مقاله نمی‌گنجد، از آن‌ها صرف‌نظر شده است.
- دربارهٔ خطاها و شاید سهوهای بلاغی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
- ص. ۸ بیت ۱: شموس را تشبیه بلیغ می‌آورد با حذف مشبه. باید برای دانشجو روشن می‌ساخت که چون مشبه مبتدا و محذوف است، تشبیه است.
- ص. ۹ بیت ۸: عدم اشارهٔ دقیق به فن بلاغی (فقط توییح آن هم توییح ممدوح) و این کمی نادرست است. انکار توییحی برای دیگران است. شاید ملامت درست باشد، اما توییح برای ممدوح نیست.
- ص. ۹ بیت ۱۰: عدم اشاره به استعارهٔ موجود در بیت: فاقض دیونه (السیف).

بررسی دو کتاب مختارات من النصوص الأدبية في العصر العباسي الثاني و المنتخب من... ۲۳۳

ص. ۹ بیت ۱۱: عدم اشاره به معنای کنایی در «فلا تقعدن تُغضی الجفون علی القذی» و در نهی نیز تحریض وجود دارد.

ص. ۲۰: در واژه البلاد در عبارت «لفظته البلاد» مجاز عقلی و مجاز بالاستعاره می‌بیند.
ص. ۳۴ بیت ۹: «جیوب الجفن» را استعارهٔ مکنیه گرفته، درحالی که تشبیه بودن آن درست است.

ص. ۳۵ بیت ۱۷: «المصراع الثاني (مهما جلوتُ ظلامها بضیائه) کنایه عن الالتقاء بالرجل الکریم» دقیقاً کنایه کجا قرار دارد.

ص. ۵۶: انحلال الریقة را استعارهٔ تمثیلیه دانسته است برای الضال، درحالی که فقط کنایه به نظر می‌رسد.

ص. ۷۶ بیت ۹: «ولذا اسم أغطية العيون جفونها من أنها عمل السیوفِ عوامل» عدم اشاره به عیب تعقید لفظی (الجرجانی، ۱۹۹۲، ص. ۸۳).

ص. ۸۳: در شرح، عبارت کنایی را مثل خود عبارت شرح داده است: بنات الماء به جای الأسماك.

ص. ۸۴: در عبارت‌های الوصل و الهجران و الأنس و الوحش مقابله می‌بیند، درحالی که میان دو مصراع مقابله است؛ چون مقابله آوردن دو یا چند معنای موافق در مقابل دو یا چند معنای دیگر است (الهاشمی، ۱۳۸۸، ص. ۳۸۵).

ص. ۸۹: اشتباه در تحدید. کنایه «فإن أثبتَّ رجلک فی مقام» را کنایه از القتال دانسته درحالی که کنایه از الثبات فی أمر به صورت کلی و در اینجا کنایه از قتال است.

ص. ۹۲: کنایه دقیق نیست: «فاطلب ولو تحت الثری موضعا: عن ضرورة ترک الطلب من رجل رده» بلکه کنایه از «الموت بدل السؤال» است.

ص. ۹۳: نوع کنایه اشتباه است که حصان الذیل را نسبت دانسته است، به جای صفت الطهارة.

ص. ۱۵۰ بیت ۲: «علیلة بالشام» را «کنایه عن أمه» دانسته است که درست نیست و معللها را نیز کنایه از «ابنه الذی یخفف عنها وطأة الأحزان» دانسته است و آن نیز کنایه نیست، بلکه تصریح است و تصویر واقعی.

ص. ۱۶۸ بیت ۹: مفتقر را کنایه دانسته است از «هزم الممدوح الأعداء» و نادرست است.

ص. ۱۷۸ بیت ۸: لیل طویل را استعاره دانسته است که کنایه بهتر است با توجه به امکان اراده معنای اصلی.

۳. نتیجه

خطاهای شکلی فراوانی در هر دو کتاب موجود است که برخی به حرکت‌گذاری مربوط است و به فراخور متون موجود در آن‌ها نسبتاً زیاد است و امر مورد انتظار اینکه در کتاب‌های آموزشی باید اشتباهات نزدیک به صفر باشد، که این‌طور نیست. ریتم حرکت‌گذاری نیز خیلی منظم نیست، گاهی بسیار پرحرکت و گاه اندک است. برخی دیگر از اشتباهات به رسم همزه برمی‌گردد که این مورد در کتاب *المنتخب* مربوط به همزه وصل است که به رسم همزه قطع نگاشته شده است، اما تمام خطاهای کتاب *مختارات* مربوط به کرسی همزه است.

فونت هر دو کتاب ویژه املاهای عربی است و تقریباً مشکلی ندارد، جز اینکه حرکت‌گذاری برخی از حرکات به جای روی حرف زیر آن قرار می‌گیرد.

فصل‌بندی دو کتاب با هم تفاوت دارد، به گونه‌ای که کتاب *مختارات* به دو بخش نظم و نثر تقسیم شده است و کتاب *المنتخب* به پنج فصل، بر اساس اقلیم‌هایی که زبان عربی در آن‌ها رایج بوده است.

در ارجاع‌دهی بنا بر اختلاف دو رویکرد که یکی تقریباً همان *المجانى الحديثه* برای پانزده جلسه درسی است و ارجاعات در آن بسیار اندک است، در همان اندک موارد نیز اصول ارجاع‌دهی را درست مراعات کرده و کتاب *المنتخب* که ارجاعات آن درون‌متنی و فراوان است و اصول امانت در آن رعایت شده است.

شرح بیت‌ها در *مختارات* به صورت پی‌نوشت است و نیاز به تکاپوی ذهنی بیشتر احساس می‌شود و *المنتخب* به صورت پاورقی است که رجوع چندباره به آن آسان‌تر است.

گاهی خطاهای صرفی و نحوی و لغوی اندکی را در هر دو کتاب شاهد هستیم. دو کتاب دارای مقدمه‌ای روشن‌کننده شیوه پرداخت به موضوع و دیگر جزئیات است، اما کتاب *مختارات* بعد از مقدمه پیش‌درآمدی در مورد مسائل سیاسی و فرهنگی و... دارد که حُسن کتاب به‌شمار می‌رود. البته با وجود روشن بودن هر دو مقدمه، بنا بر شکل و نوع این کار چندان به مقدمه علمی شبیه نیستند و تنها شیوه و طریقه پردازش متون را توضیح می‌دهند.

اما داشتن مقدمه تاریخی در کتاب مختارات حسن است و دارا نبودن کتاب المنتخب، برای آن عیب به شمار می آید.

تمرین‌ها در کتاب مختارات تقریباً یکنواخت و مربوط به معنای برخی واژه‌ها، اعراب برخی ابیات یا واژه‌ها، استنباط و استخراج برخی معانی است. اما کتاب المنتخب جز تمرین‌های لغوی و معنایی سؤالات کلی را مطرح کرده است که جواب دادن به آن‌ها در توان دانشجوی کارشناسی نیست.

با اذعان نویسنده مختارات به برگرفتن از کتاب المجانی درس‌نامه نامیدن هدفمند آن دقیق‌تر است، حال آنکه المنتخب یک گردآوری گسترده است.

ارجاع دادن آباد به کتاب دست دوم خود در زمینه تاریخ ادبیات یکی از عیب‌های اصلی محتوایی آن به شمار می‌رود.

بیشتر شرح‌ها در مختارات از همان مجانی به همراه ابراز دیدگاه نویسنده در مواقع لازم است، در حالی که المنتخب بیشتر بر شرح نویسنده متکی است و گاهی به شرح دیوان‌ها بسنده کرده است.

انتخاب قصیده‌های مشهور با توجه به رویکرد و شکل کتاب مختارات نسبت به کتاب المنتخب بهتر و به سرفصل نزدیک‌تر است. حجم متون کتاب مختارات با واقعیت انطباق بیشتری دارد و در المنتخب نیز غیر از دشواری و ناهم‌سطحی آن با مقطع کارشناسی، اندازه متن دانشگاهی‌تر و برای ایجاد توسعه ذهنی دانشجو بهتر است.

هر دو نویسنده تقریباً به سبب برخی از اظهارنظرهای موجود منفعل به نظر نمی‌رسند. سرانجام اینکه هر دو کتاب از لحاظ شکل و محتوا ایراداتی دارند که ناگزیر باید برطرف شود. کتاب مختارات برای انطباق با سرفصل کارشناسی مناسب‌تر است و کتاب المنتخب گستردگی قابل قبولی دارد و متون آن متنوع‌تر است. اگر تألیف چنین کتاب‌های آموزشی با دقت و وسواس صورت نگیرد، تقریباً با وجود کتاب‌های فراوانی از این دست، امری تقریباً ناکارآمد می‌شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. برای پرهیز از طولانی شدن کلام و ایجاد خستگی مخاطبان از این پس اولین واژه عنوان آن دو کتاب را به صورت مختصر ذکر می‌کنیم؛ بدین گونه که کتاب عامری را مختارات و کتاب آباد را المنتخب خواهیم نامید.

۲. در نگارش فارسی این علامت را برای مکث طولانی که حدفاصل بین نقطه و ویرگول است، به‌شمار می‌آورند. نیز آن را به نقطه نزدیک‌تر می‌دانند، زیرا به‌جای همان نقطه پایانی است که پس از آن، جمله‌های توضیحی یا تکمیلی می‌آید (غلامحسین‌زاده، ۱۳۸۰، ص. ۳۹).
۳. هرگاه همزه متحرک و در وسط کلمه و حرف ماقبل آن ساکن باشد در این صورت آن را با حرفی که با حرکت خودش متناسب است، می‌نگارند (نجفی اسداللهی، ۱۳۸۶، ج. ۲، ص. ۱۸) در شاؤوا و ضونها و أعداؤک نیز همین‌طور است.

منابع

- آباد، م. (۱۳۸۶). تاریخ الأدب العربی فی العصر العباسی (۲). تهران: سمت.
- آباد، م. (۱۳۹۶). المنتخب من نظم العصر العباسی ونثره (۲). تهران: سمت.
- البرقوقی، ع. (۱۹۸۶). شرح دیوان المتنبی. بیروت: دارالکتب العربی.
- البستانی، ف.أ. (۱۹۹۳). المجانی الحدیثة عن مجانی الأب شیخو. بیروت: دارالمشرق.
- الفتنازانی، س. (لاتا). شرح المختصر علی تلخیص المفتاح. قم: دارالحکمة بالأوفست.
- الجرجانی، ع. (۱۹۹۲). دلائل الإعجاز. شرح م. محمد شاکر. القاهرة: مطبعة المدنی.
- الشلبی، أ. (۱۹۶۸). کیف تکتب بحثاً أو رسالة. مصر: دار النهضة المصریة.
- عامری، ش. (۱۳۹۶). مختارات من النصوص الأدبیة فی العصر العباسی الثانی. سمنان: انتشارات دانشگاه سمنان.
- غلامحسین‌زاده، غ.ح. (۱۳۸۰). راهنمای ویرایش. تهران: سمت.
- فولادی، ع.ر. (۱۳۸۷). زبان عرفان. قم: فراگفت.
- میراحمدی، س.ر.، نجفی، ع.، و لطفی مفرد، ف. (۱۳۹۲). متناقض‌نما در نهج البلاغه، حدیث پژوهی، ۹، ۲۵۵-۲۸۰.
- نجفی اسداللهی، أ. (۱۳۸۶). الطریقة الجدیة من دروس دار العلوم العربیة. به اهتمام س. نجفی اسداللهی. تهران: دارالعلوم العربیة.
- نعمه، أ. و آخرون (۲۰۰۱). المنجد فی اللغة العربیة المعاصرة. بیروت: دارالشروق.
- الهاشمی، أ. (۱۳۸۸). جواهر البلاغة. قم: دارالفکر.
- یعقوب، إ.ب. (۲۰۰۰). موسوعة النحو والصرف والإعراب. بیروت: دارالعلم للملایین.